

Időm Gombrowiczsal

Részlet egy készülő könyvből

Gombrowicz fejcsóválva torkolja le azokat a lengyel művészeket, akiknek egyetlen jelszavuk, hogy „Be kell hoznunk Európát”. Közben elfelejtik, hogy ők másfajta, specifikus európaiak, olyan tájon születtek, ahol Európa nem egészen Európa már, hanem valami más is. „Csodálkozom, hogy a lengyel festők nem próbálják a lengyelség aduját a művészetben kijátszani. Hát örökké csak utánoznátok a Nyugatot? Lapítanátok a festészet előtt, mint a franciák? Komolyan akartok festeni? Térden állva, mély tisztelettel, félszegen? Az ilyen művészet, bár én elfogadom, ellenkezik a természetünkkel, végül is mások a hagyományaink. A lengyeleket sohasem izgatta túlzottan a művészet, mindig hajlottunk arra a nézetre, hogy a tubákosszelence van az orrért, és nem az orr a tubákosszelencéért, inkább az a gondolat illet mindíg hozzánk, hogy az ember felette áll annak, amit alkot.”

Ismét Ady: „Én voltam Úr, a Vers csak cifra szolgálja.”

Az okfejtés lényegével egyetérték, de nem hiszem, hogy a tubákosszelence és az orr viszonyáról mondtak csak a lengyelekre vagy akár a kelet-európaiakra volna érvényesek. Szerintem Villon, Shakespeare, Molière és Goethe is az orrából indult ki, nem pedig a szelencéből. Abban azonban igazat adott Gombrowicznak, hogy az olyasfajta művész, aki nem festéssel foglalkozó ember akar lenni, hanem pusztán festő, a nyugat-európai fejlődés gyümölcse, itt ugyanis az értelmiség zöme tájékozódási képességével együtt érdeklődését is elvesztette társadalmi-természeti környezete iránt. Nem tudta, és többnyire nem is akarta felfogni szociális gyökereit, a társadalmi szféra áttekinthetlenné vált a számára, vagy érdekei ellen alakult, vagy nagy és kis katasztrófák és vacakságok folyamánaképpen kompromittálta magát. Mivel a polgári élet Nyugaton – háborús és egyéb válságidőszakoktól eltekintve – biztosítottnak látszik, a művész nyugodtan visszahúzódhat műhelyproblémái közé, innen pillanthat megvetően vagy fölényesen a művészetet kívüli világra, melyhez – mint ő maga büszkén vallja – nem ért. De honnan ez a dicsekedve kikiabált büszkeség? Az efféle művészt éppolyan képtelen figurának tartom, mint egy Don Juant, aki az impotenciájával hengeg.

Gombrowicz szerint túljutottunk két hamis koncepción, „az arisztokratikuson, mely a befogadót lelkesedésre kényszeríti olyasmiről, amelyet nem érezhet át és nem érthet meg”, és „a proletáron, mely az alkotót olyasminek a megalkotására kény-

seríti, amit megvet, ami nem ér fel hozzá, és csak az együgyűeket és törpéket elégíti ki”. E két ellenséges iskola bennünk túsázik, megöli egymást, úr támad a helyükön – be tudjuk-e tölteni? Gombrowicz bizakodó, de csak ha a lengyel művészet a maga valódi érzületét szervezi meg, ezt segíti objektív létehez, ha önmagára szabott világ- és emberképet alakít ki. „Ne próbáljatok lengyel Matisse-okká válni, tökéletlenségeitek-

Witold Gombrowicz 1904–1969

E51 oly gyorsan nem sarjadnak ki Braque-ok. Vegyétek inkább bonckés alá az európai művészetet, rántsátok le az álarcát, és ahelyett, hogy idegen érettségig tornáznátok fel magatokat, próbáljátok meg Európa éretlenségét leleplezni. Valódi érzületek megszervezésén fáradozzatok, hogy a világban ez objektív létehez jusson, találjatok gyakorlatokkal egybevágó elméletet, a saját álláspontotokról elindulva teremtsétek művészetkritikát, alkossatok hozzátok illő képet a világról, az emberről, a kultúráról – mihelyt megfestettétek ezt a képet, más képekkel is elboldogultok majd.”

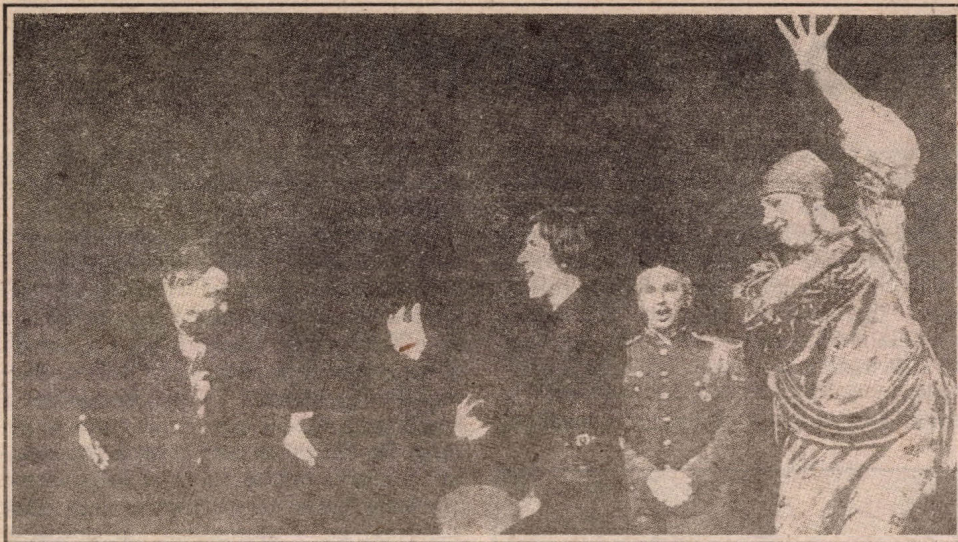
Nagyon komolyan kell vennünk ezeket a

tanácsokat ma, amikor a „csatlakozás Európához” és az „Európa behozása” szívesen szajkózott jelszó mindenfelé. Ami a művészetet illeti, a fentiekhez nincs sok hozzátennivalóm. Még ha világosan látjuk is, mint hogyha kívülről szemlélnénk, az országunkban folyamatosan diadalmaskodó Provinciát – és most nem rendszerek vagy kormányok kipárolgására gondolok, hanem arra a milliárdnyi kapilláris folyamatra, mely valamely társadalom köznapi életét, érzés- és gondolkodási formáit meghatározza –, és még ha megmenneünk és gyűlölnénk is, nem tehetjük zárójelbe, mintha nem létezne, és nem csatlakozhatunk eltökélten valami más tradícióhoz, „idegen formához”, hogy Gombrowicz kedves műszavával éljek. A Provinciát a Provincia kritikájával kell ötvöztetni, de ennek a kritikának – noha szempontokat és gondolatokat kívülről is kell mérítenie bőven, sőt, az ideálok egy része is importálandó – abból a hétköznapi életből kell fakadnia, melyet szellemileg – sajnos csak szellemileg – megsemmisít.

De mit jelent ma a „Csatlakozzunk Európához!” jelszava politikai értelemben? A közhelyek szintjén könnyű a döntés. A többpártrendszer jobb, mint az egypártrendszer. A tulajdon és a hatalom végletes koncentrációja mindenkit függővé tesz a pártállamtól és szerveitől. Az állampolgárok így alattvalókká válnak, és még az ez ellen fellépők is csak morális értelemben szabadulhatnak ebből a függőségből, létük továbbra is alattvalói lét. Pontosan fejezi ezt ki Illyés Gyula nagy versének, az *Egy mondat a zsarnokságról*nak a legkétségbeesettebb sora: „Magad is zsarnokság vagy.”

Mivel a termelés szférája sem szerveződhet meg a saját törvényei szerint, hanem a központosított etatizmus része, és a nagyipar kinevezett vezetői természetes szövetségesei a politikai hatalom gyér számú birtokosainak, a gazdasági élet ebben a tervgazdaságnak becézett rendszerben voluntarista, és hosszú távon egyszerűen életképtelen. Ezt a rendszert egalitáriánus vagy egyéb fennkölt humanista ideológiákkal védelmezni épp olyan képtelenség, mint hogyha egy halott ló szépségét dicsérnénk. Lehet, hogy szép, ahogy elnyúl a példál a hóban, de nem tudja elhúzni a kocsi. Így hát fel sem tehető a kérdés, hogy mi jobb: a tervgazdaság vagy a piacgazdaság, mert egy döglött lóhoz képest egy harapós ló is táltos.

Én azonban nem hunynék szívesen szemem, mint nem egy politikai barátom, ama tény előtt, hogy a piacgazdaság harapós ló. Nagy szellemek évezredek óta tiltakoznak

Gombrowicz: Yvonne, Burgund hercegő (Sztary Sztínház, Krakkó)

a Pénz uralma ellen; később a piac ama búvészmutatványa ellen, amellyel minden anyagi, szellemi és erkölcsi értéket áruvá változtat. Mivel a gazdagság a hatalom forrása és viszont, az egyenlőség ősi álma a megmosolyogni való utópiák birodalmába költözik át. A tőke és a kormányok összefonódtak a demokráciákban, így hát a pénz és a hatalom mindenkor rendelkezik akkora – törvényesen alábástyázott – erővel, hogy érvényesítse közvetlen érdekeit az emberiség távolabbi érdekeivel szemben. Példának erre elég felhozni azt a szisztématis és egyelőre feltartóztathatatlan látású folyamatot, ahogy ipari civilizációnk beszennyezi a földet és fenyegeti létfeltételeinket, vagy hivatkozhatnánk – ezzel összefüggésben – atomkatasztrófákkal, petrolkémiai szennyeződéssel, olajháborúkkal fenyegető energiagazdálkodásunkra. Megrendítő az a rövidlátás is, ahogy a multinacionális nemzetközi tőke közvetlen kizsákmányolás vagy segélyek útján megvalósuló gazdasági diktátumok segítségével fenntartja, sőt nem egy régióban növeli a már amúgy is riasztó életszínvonal-különbséget a különféle geopolitikai zónák és kultúrák között, beláthatatlan katalizmákkal és katasztrófákkal fenyegetve ily módon a holnapi emberiséget. A többpártrendszer jobb mint az egypártrendszer, a piacgazdaság – a tervgazdasággal ellentétben – életképes, de mindkettő az egyenlőtlenségre épül fel, ezt konzerválja vagy fokozza, mindkettő – szép eszmékre és vitathatatlan eredményekre hivatkozva – örökkévalóvá akarja tenni a tehetős kisebbség állammal egybeérintett uralmát a társadalom felett.

Mondhatjuk-e ilyen körülmények között, felhőtlen homlokkal és rózsás mosollyal, hogy mi egyszerűen fel akarunk zárkózni Európához?

Eszembe sem jut, hogy külön magyar utat prédikáljak. A külön magyar út ideológiája a tudatlanság és a nemzeti öntömjénezés vegyülete. A világgazdaság olyan integrációs erőt fejt ki, amellyel szemben a

nemzeti külön út csak akkor érvényesülhetne, ha specifikus magyar gazdasági törvényekre bukkanna, és ezek maguk alá gyűrnék a gazdaság nemzetek felett álló törvényeit. Csakhogy: ez a régió, Kelet-Közép-Európa, 1945 óta külön utat járt, és külön tapasztalatokra tett szert. Ezek túlnyomórészt rossz, sőt: csaknem elviselhetetlen tapasztalatok voltak. És mégis: mondhatjuk-e két nemzedéknek, hogy mindaz, amit megélték, és amit cselekedtek, hiábavaló volt? Eldobható-e egy teljes geopolitikai zóna negyvenöt éve? És ha eldobnánk, hova csatlakozna például Magyarország? A mai Európához? Nem inkább a 45 évvel ezelőtt összeomlott Horthy-rendszerhez?

A szocializmus ideológiája – bármilyen rosszhiszeműen, demagóg módon alkalmazták is az uralmon levők, a hatalomgyakorlás pusztá alibijeként – ma még felmérhetetlen, és jórészt öntudatlan változást okozott a lakosság pszichológiájában. Nemcsak a földesúri osztályt számolták fel 1945 után, hanem a feudális úr-szolga viszonyt, az alattvalóinál nyomorúságosabb szolgai alázatot is. Az 1956-os forradalom ideológiai feltétele az volt, hogy nagy embertömegek – főként munkások és értelmiségiek – a szocializmus akkor még szépnek vélt eszményeihez akarták igazítani a létező „szocializmus” iszonyatos valóságát. A Központi Munkástanácsban nem akadt küldött – noha egyikük sem volt kommunista –, aki a gyárakat ne köztulajdonba akarta volna venni. Meggyőződésem, hogy saját sorsunk alakításának és a tulajdonlásnak az igénye a lakosság szélesebb rétegeit és mélyebben hatja át ma is még, mint ezt a politikai pártok vagy akár maguk az érdekeltek gondolják. Mivel nálunk a legfőbb tulajdonos, a pártállam felbomlott, és a termelőeszközök nagy többsége még nincsen magánkézből, és mivel mindenképpen privatizálni kell, nem vethetnénk fel elfogulatlanul a kérdést, hogy kik legyenek az tulajdonosok? Szükséges-e, hogy csak a nyugat-európai és amerikai értelemben vett ma-

gántőke és az állami tulajdon között választhassunk? Nem tehetnénk-e most még a lakosságnak a nyugati államokénál sokkal nagyobb részét tulajdonossá? Természetesen a piacgazdaság körülményei között. Nem volna felépíthető egy olyan demokrácia, mely nem egyszerűen „felzárkózás” és „csatlakozás”, mert a tulajdonosok sokkal szélesebb táborának érdekeltségén nyugszik? Vagy – hogy ismét Gombrowicz szavait variáljam – nem volna-e ideje annak, hogy végre magunkhoz illő, saját tapasztalatainkból merítő képet alkossunk a világról, az emberről, a kultúráról!? – hiszen ha ezt kialakítottuk, akkor boldogulhatunk csak el más világképekkel is.

Gombrowicz szerint úgysem érjük utol a Nyugatot. De mit szól ez a mi felzárkózási terveinkhez? Emlékszem, 1969-ben – életemben először – Nyugaton jártam, Párizsban, és ámultan bámultam egy képes magazinban az akkor harmincöt éves Brigitte Bardot-ról készült meztelenfotókat. Nemcsak szépsége nyűgözött le, hanem naiv ravasztsága is, ahogy minden egyes képen, alig észrevehető csellet alátámasztotta kissé a keblét. Úgy gondoltam, mindnyájan némi támogatásra szorulunk, kinek az önbizalmát kell feldúcolnia, kinek az akaraterjét, a tehetségét – de csak azt támogathatjuk meg, amink van. Nemcsak szépsége, hanem az idő rontásával dacoló magabiztossága miatt is szinte beleszerettem a színésznőbe. Mi lett volna, ha felkeresem, és közlöm vele, hogy azonnal csatlakozni szeretnék hozzá?

A Nyugatnak érdeke, hogy stabilizálja geopolitikai zónánkat (bár nem sokat tesz ennek érdekében), mert ha itt állandó gazdasági, politikai és nemzetiségi válságok dúlnak, az ő stabilitása is veszélybe kerül. Ezenkívül piacot jelentünk a számára, olcsóbb munkaerőt és politikai támaszt abban a be nem vallott, univerzális háborúságban, amelyet a harmadik világgal folytat. Mivel – ha nem is bardot-i kecsességel – egyre szembeszökőbben dúcolja alá időmait, jól jövőnk neki, a hidegháború győztesének: bizonyítékot szolgáltatunk arra, hogy más út, mint a nyugati kapitalizmus, tartósan elképzelhetetlen.

„Ahelyett hogy idegen érettségig tornázatók felmagatokat, próbáljátok meg Európa éretlenségét leleplezni.” És persze a magunk még sokkal szembeszökőbb, valóban elviselhetetlen éretlenségét is. Mondjuk mi is, hogy „piac”, de lelkesedésünk ne súrolja az orgazmus határát. Mondjuk, hogy „nyugati demokrácia”, de ne felejtjük el, hogy ez sem szavatolhatja az emberiség fennmaradását. És a járt utak felé vonzódva ne utasítsuk el eleve az új utakat, amelyek új helyzetünkben adódhatnak. Elvégre a járt utak is járatlanok voltak egykor.

Eörsi István